

НАУКОВА ТА ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА А. Ю. КРИМСЬКОГО

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)

Shidnij svit, 2023, No. 3, pp. 131–142

doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2023.03.131>

UDC 069.5:929 Krymskyi

**BY THE WAYS OF ACADEMICIAN AHATANHEL KRYMSKY:
COOPERATION OF THE VOLYN MUSEUM OF LOCAL
HISTORY AND VOLODYMYR KHOMENKO
IN THE MATTER OF PRESERVING THE LEGACY OF THE SCIENTIST**

Victoria Bilyk

PhD (History), Associate Professor

Department of World History

Lesya Ukrainka Volyn National University

24, Chopin St., Lutsk, 43005, Ukraine

Bilyk.Viktoria@vnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-1788-6704

The article is devoted to the preservation of the scientific and life heritage of Ahatanhel Yukhymovych Krymsky. In particular, the history of the formation of the fund collection of materials about the scientist in the Volyn Museum of Local History is considered. The scientists of the museum not only preserve, but also popularize the legacy of the academician, because the place of his birth was the Volyn city of Volodymyr. Formation of the stock collection began in the early 1970s, and as of 2020, it had about 160 exhibits – original photos, lifetime editions, materials in honor of the scientist, copies of photos and documents. However, in recent years, the collection has been substantially replenished with new ones thanks to the cooperation of the museum with the Zvenyhorod historian and local historian, Volodymyr Mykhailovych Khomenko, a long-term researcher of the life and work of A. Krymsky. The correspondence between the museum staff and Volodymyr Khomenko has been going on for several years. Over the years, the researcher has transferred to the museum's funds more than a hundred objects of museum value – the lifetime edition of the bibliography of Academician Krymsky; reprints of his works and the works of his father Yukhym Krymsky; books dedicated to the life and scientific legacy of the scientist; their own research; documents testifying to the long-term work of V. Khomenko to preserve the memory of the scientist and his attempts to open a memorial museum in the Krymskys' family home in Zvenyhorodka; photos related to the academician's life and work. An important part of the transferred collection is the correspondence of Volodymyr Khomenko with relatives, students and colleagues of Ahatanhel Krymsky. The proposed article provides an overview and analysis of these materials, gives a brief description of the correspondence, highlights the main thematic blocks into which the collection of letters can be conditionally divided.

Thanks to V. Khomenko, the fund collection has almost doubled, which will allow Volyn museum workers to properly popularize the name of Ahatanhel Krymsky. At the time of submitting this material, V. Khomenko continues to organize his archive in order to transfer materials about A. Krymsky to the Volyn Museum of Local History, and, therefore, we can hope for the continuation of this publication in future issues.

Keywords: Ahatanhel Krymsky; Volodymyr Khomenko; Volyn Museum of Local History; books; documents; letters; photos; stock collection

© 2023 V. Bilyk; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**ДОРОГАМИ АКАДЕМІКА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО:
СПІВПРАЦЯ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
І ВОЛОДИМИРА ХОМЕНКА
В ПИТАННІ ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ ВЧЕНОГО**

В. А. Білик

Вступ

Історію творять люди. Вони різні за своїми переконаннями і світоглядом, способом життя і родом діяльності. Зважаючи на це, кожен вписує своє ім'я на сторінки історії і залишає по собі різну пам'ять. Є постаті тиранічні, деспотичні, які викликають осуд. Є особистості, життєвий шлях яких викликає захоплення, прагнення наслідувати. Яскравим представником останніх, безперечно, є академік Агатангел Кримський. Його талант, здібності, життєвий шлях, наукова спадщина нікого не залишають байдужим.

Так складається в нашому суспільстві, що особливу увагу видатні українці зазвичай привертають до себе переважно в ювілейні роки – тоді організуються різні заходи, урочистості, дні пам'яті тощо. А потім забуваємо про них до наступної дати – велети нації залишаються в полі зору і зацікавлені лише окремих спеціалістів. Що стосується Агатангела Кримського, то в останні десятиліття можемо простежити сталу увагу до нього і його спадщини, яка особливо актуалізувалася напередодні 150-річного ювілею вченого. Тоді було багато розмов і в пресі, і у владних коридорах, і серед науковців про гідне відзначення цієї дати на державному рівні – від проведення наукових заходів аж до відбудови родинного будинку у Звенигородці та відкриття меморіального музею в ньому. Попри складні об'єктивні обставини, у різних куточках України все ж таки відбулася низка наукових заходів – конференції, круглі столи, семінари, виставки.

Не стала винятком і Волинь. Серед установ, які долучилися до відзначення ювілею академіка, був і Волинський краєзнавчий музей (ВКМ), у фондах якого зберігається колекція матеріалів про життя і творчість А. Кримського. Біля витоків формування цієї колекції стояли багаторічний директор Володимир-Волинського історичного музею, краєзнавець Петро Заклекта і тодішня завідувачка відділу давньої історії ВКМ Римма Кашевська, які на початку 1970-х рр. привезли з відрядження у Звенигородку перші експонати – оригінальні фото та копії фото і документів вченого. У наступні кілька десятків років колекція поповнювалася переважно завдяки старанням кандидатики історичних наук Олени Огневої – наукової співробітниці Інституту сходознавства імені А. Кримського і ВКМ. З кожної робочої поїздки в Київ О. Огнева привозила до музею певні матеріали – книги, журнали зі статтями про А. Кримського, конверти зі спецпогашенням, копії документів і фото. Поповнювалася збірка і місцевими матеріалами на пошану академіка. Фактично за пів століття сформувалася невелика фондова колекція – близько 160 музейних предметів, але вона давала змогу музейникам організувати виставки і проводити наукові заходи, присвячені вченому [Білик, Бірюліна 2009].

Історія формування колекції знайшла своє відображення в колективній публікації науковців музею [Огнева, Бірюліна, Білик 2007]. Зважаючи на зацікавленість, яку викликала стаття, пізніше був підготовлений Каталог матеріалів про життя і творчість А. Ю. Кримського у фондах ВКМ [Білик, Бірюліна 2009]. У ювілейний рік з'явилися й інші публікації волинських музейників, присвячені збереженню і популяризації наукової та життєвої спадщини академіка [Білик, Бірюліна 2021; Білик 2021].

І хоча ювілейний рік давно завершився, з приємністю констатуємо, що традиція забувати про достойників до наступного ювілею порушилася, принаймні на Волині.

Науковці ВКМ продовжують активну роботу зі збереження та популяризації спадщини Агатангела Юхимовича Кримського. Можливим це стало, зокрема, й завдяки співпраці з відомим істориком, краєзнавцем, журналістом, дослідником життя і творчості академіка Володимиром Михайловичем Хоменком, який, незважаючи на поважний вік, продовжує творити, досліджувати і ділитися своїми здобутками.

Отже, пропонований матеріал присвячений співпраці ВКМ і В. Хоменка в питанні збереження, музеєфікації та популяризації матеріалів про А. Кримського.

***Володимир Хоменко – дослідник життя і творчості
Агатангела Кримського***

Між Агатангелом Кримським і Володимиром Хоменком можна провести певну паралель – для обох малою батьківщиною є Звенигородка, кожен присвятив життя улюбленій справі – історії і краєзнавству, обидва мають стосунок до Волині. “Патріарх краєзнавства” (так В. Хоменка називають на Черкащині) Володимир Михайлович здійснив мрію свого нелегкого дитинства – здобути освіту. Він свого часу закінчив Дубнівський культосвітній технікум на Рівненщині та історичний факультет Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка, усе своє життя ділиться з оточенням своїми знаннями, займаючись розвитком музейної справи в рідній Звенигородці, досліджуючи і вивчаючи життєвий та творчий шлях свого земляка академіка Кримського, популяризуючи історію рідного краю [Білецький 2018]. Деякий час Володимир Хоменко працював журналістом у газеті рівненської Дубровиці, а повернувшись до рідної Звенигородки, упродовж десятиліття працював у бібліотечних закладах містечка. Далі була тривала робота в місцевому краєзнавчому музеї, спочатку на посаді наукового співробітника, а потім – директора. Працюючи в музеї, Володимир Михайлович, окрім краєзнавства загалом, багато часу і зусиль приділяв дослідженню життя і творчості Агатангела Кримського. Саме Володимир Хоменку значною мірою ми завдячуємо збереженням документального фонду А. Ю. Кримського, який від 1968 р. зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України в Києві (фонд 883). Частина документів з архіву А. Кримського в Інституті сходознавства, які установі передав прийомний син академіка Микола Кримський, свого часу були виявлені також Володимиром Михайловичем [Романова 2020, 127, 134]. Стараннями, зокрема, й Володимира Михайловича в 1973 р. було реабілітовано учня А. Кримського Миколу Левченка. Дослідник по крупинках збирав інформацію про академіка, відшуковуючи його родичів, друзів, колег і учнів. Незважаючи на брак сучасних технологій – мобільного зв'язку та інтернету, йому вдалося налагодити контакти з десятками осіб не лише в Україні, а й за її межами.

В. Хоменко упродовж тривалого часу, попри неоднозначні натяки місцевих партійців, не втомлювався писати в обласну та республіканську пресу, у наукові журнали про А. Кримського та потребу відбудови бездумно зруйнованого будинку Кримських у Звенигородці і відкриття там меморіального музею [Нечай 2019]. Прикро, але музею так і немає. Але результатом наполегливості, цілеспрямованості та працьовитості Володимира Михайловича стала низка його наукових та науково-популярних робіт про видатного вченого. І навіть сьогодні, на порозі 90-ліття, дослідник продовжує писати, продовжує популяризувати ім'я Агатангела Кримського.

Тісна співпраця ВКМ з Володимиром Михайловичем розпочалася наприкінці 2020 р., коли він передав для музею деякі матеріали про А. Кримського. Відтоді тривають листування і співпраця музейників з дослідником. Влітку 2021 р. він передав ще невелику частину експонатів. Але по-справжньому вразили дві бандеролі у 2022 р. Напередодні Дня Української Державності (28 липня) співробітники Музею історії Луцького братства, відділу ВКМ, які, власне, й співпрацюють із

краєзнавцем, отримали понад сотню предметів, що стосуються А. Кримського і становлять музейну цінність.

Отже, передана Володимиром Михайловичем колекція матеріалів про життя і творчість академіка Кримського нараховує 266 одиниць збереження, з яких 151 внесена до основного фонду і 115 – до науково-допоміжного. Предмети основного фонду входять у фондові групи збереження КДФ – книги, документи, фото та ОМ – образотворче мистецтво (у цьому разі це поштові листівки та конверти). До основного фонду входять книги, журнали, газети, оригінали документів, листи, поштові листівки, конверти зі спецпогашенням, оригінальні фото тощо. У разі, коли передавалося по кілька примірників перелічених вище предметів, один примірник реєструвався в основному фонді, решта – у науково-допоміжному. Серед одиниць збереження науково-допоміжного фонду також наявні фотокопії та копії документів. Всі ці предмети становлять групу збереження ДМ – допоміжні матеріали. Спробуємо показати структуру переданої нам колекції і проаналізувати її складники.

Огляд колекції

Усі передані матеріали можна поділити на три великі групи: прижиттєві видання, матеріали на пошану академіка, листування В. Хоменка.

У музейній колекції є не так багато видань, що вийшли друком ще за життя академіка Кримського, а тому особливу музейну цінність має прижиттєве видання “Бібліографічного покажчика писаннів академіка А. Е. Кримського”, надруковане Українською академією наук у 1926 р. [Бібліографічний покажчик... 1926].

Значну частину переданої колекції становлять матеріали на пошану академіка Кримського – книги про нього та його батька, вирізки з газет, конверти, фото тощо. Як відомо, дослідження життєвого та наукового спадку академіка Кримського почалося лише після його посмертної реабілітації, а перші наукові роботи з’явилися тільки з середини 1960-х рр. У фондах музею уже тривалий час зберігалася одна з перших таких робіт – “Кримський як історик” авторства закарпатського історика, викладача історії, доцента Ужгородського державного університету упродовж 1960–1990 рр. Казимира Гурницького, написана на основі його кандидатської дисертації [Гурницький 1971]. Тому дуже доречним доповненням до неї став переданий В. М. Хоменком автореферат дисертації Казимира Івановича “Исторические взгляды А. Е. Крымского” [Гурницький 1970]. На першій сторінці автореферату розміщено автограф автора для Володимира Михайловича.

За роки наполегливої праці і невтомних пошуків Володимир Хоменко до дрібниць вивчив життя і творчість академіка Кримського, його родинне та професійне оточення. Його авторству належить чимало публікацій наукового і науково-популярного характеру про Агатангела Юхимовича. В останнє десятиліття в київському видавництві “Арт Економі” вийшли його книги, які автор у кількох екземплярах передав нашому музею. Зокрема, ми вже мали можливість експонувати на виставці роботу В. Хоменка “Кримський”, видану 2013 р. У книзі висвітлено основні періоди життя і наукової діяльності академіка, подано цікаві, маловідомі факти про його рідних. Весь матеріал розділений на невеликі тематичні розділи, багато ілюстрований фотографіями. За словами Володимира Михайловича, написаний “без академічного занудства”, а тому легкий для читання і запам’ятовування [Хоменко 2013].

У 2019 р. доступним стало науково-популярне видання “Агатангел Кримський, якого знаємо” [Хоменко 2019]. У книзі зібрано розвідки, статті, замітки В. Хоменка про А. Кримського, датовані різними роками, а також спогади сучасників вченого та присвячені йому поезії. Книга розділена на кілька блоків: “Розвідки. Статті. Замітки”, “Публікації”, “А. Кримський у спогадах”, “Поети – А. Кримському”. Через невеликий тираж ВКМ отримав лише електронний варіант збірника.

З листування з Володимиром Михайловичем музейникам було відомо, що 150-ліття академіка Кримського дослідник планує відзначити двома роботами. На початку 2021 р. з'явився збірник “Довкола Агатангела Кримського” [Хоменко 2021a]. У ньому зібрано окремі дослідження В. Хоменка, здійснені ним упродовж десятиліть. Рок пізніше вийшла праця “Рік Агатангела Кримського” [Хоменко 2021b]. У ній Володимир Михайлович фактично зібрав інформацію про усі ювілейні заходи, присвячені А. Ю. Кримському, які відбулися у 2021 р. в Україні. Важливо те, що в усіх цих роботах автор детально аналізує листування академіка Кримського, з іншого боку показує нам стосунки Агатангела Юхимовича з деякими родичами чи колегами. Багато уваги В. Хоменко приділяє питанню збереження родинного будинку (точніше, питанню його знищення і відбудови, яка так і не відбулася). Вартими уваги є спростування деяких фактів, які зустрічаються в різних дослідженнях, зокрема й у праці української письменниці, літературознавиці, доктора філологічних наук, професора Києво-Могилянської академії, членкині Співки письменників України Соломії Павличко [Павличко 2001]. Все це видається важливим, оскільки Володимир Михайлович, маючи свого часу можливість особисто спілкуватися з родичами та звенигородськими сусідами А. Кримського, його колегами та учнями, може володіти фактами, не доступними іншим сучасним дослідникам.

Крім своїх досліджень, В. Хоменко передав також кілька робіт і інших авторів. Зокрема, фондову колекцію поповнила книга черкаського журналіста, письменника, краєзнавця, члена Національної спілки журналістів України Валентина Гордєєва “Незвичайна поява серед українців. Розвідка про Агатангела Кримського” [Гордєєв 2019]. Дослідження присвячене особистому життю та публіцистиці А. Кримського. Автор теж мав можливість спілкуватися з людьми, які особисто знали А. Кримського, а тому розвіює деякі припущення, спростовує хибні твердження та гіпотези. У Додатках вміщені фрагменти творів А. Кримського та фотографії.

У нашій музейній колекції дотепер були представлені лише праці Агатангела Юхимовича, натомість матеріалів про доробок і життєвий шлях його батька Юхима Степановича в нас не було. Завдяки новим надходженням ця прогалина частково заповнена. Тепер у музейних фондах є художній твір черкаського письменника-публіциста та краєзнавця Феофана Білецького “Звенигородський дивак” [Білецький 2006]. На першому аркуші книги – автограф автора В. Хоменку. Володимир Михайлович також передав сучасне видання “Хроніки провінційного життя” Юхима Кримського [Кримський 2018]. Це сатиричний твір, “фейлетон провінційного життя”, який розповідає про Звенигородку на рубежі ХІХ–ХХ ст., де, за словами Юхима Кримського, “користуючись низьким розвитком міщанства, верховоди захоплюють владу до своїх рук, чинять, що заманеться”. Переклад твору з російської мови та передмова до нього належать черкаському музеєзнавцю та краєзнавцю Вадимові Мицику. Книга проілюстрована, зокрема на увагу заслуговує портрет Юхима Кримського роботи черкаського художника Сергія Андріуци.

В. Хоменко також передав до музею рукопис вірша волинського поета Петра Маха “Він мав сорок доріг”, написаного з нагоди 100-ліття від дня народження А. Ю. Кримського¹. Текст написаний рукою поета і засвідчений його автографом. На аркуші також є підкреслення та помітки Володимира Михайловича. Доповненням цього віршованого пошанування є копія оповідання українського письменника Василя Шкляра “Агатангел і Марія: нечестиве кохання в блакитному інтер'єрі”².

Дослідник подбав, аби в нашій колекції були матеріали про вшанування вченого й у Звенигородці. Тому передав кілька екземплярів звенигородської газети “Шевченків край”. З нагоди 100-річчя від дня народження А. Кримського у двох номерах газети, за 9 і 14 січня, були вміщені матеріали на пошану академіка³. Ціла шпальта районної газети була присвячена й 120-річчю від дня народження академіка. Матеріали підготував Володимир Хоменко. Серед них особливий інтерес становлять

уривки з анкети, яку 1927 р. заповнював А. Кримський, а також спогади співробітниці УАН Марії Дем'янчук-Гайдамаки та заступника директора Інституту українського фольклору при УАН у 1930-х рр. Ф. Лаврова. Сучасники відгукувалися про Агатангела Юхимовича як про чуйну, виховану, добру, помірковану і надзвичайно талановиту та працювиту людину⁴. У газеті за 1996 р. вміщено матеріал до 125-річчя від дня народження академіка. А у двох номерах газети за 2019 р. опублікована стаття директорки Звенигородського краєзнавчого музею Олени Наріжної “Будинок з біографією” [Наріжна 2019a–b]. Авторка розкриває усю історію родинного будинку Кримських, доля якого виявилась такою ж трагічною, як і доля академіка, адже після пожежі будинок уже не підлягав реконструкції. Було вирішено його знести, відбудувати новий і відкрити в ньому меморіальний музей. Не здійснилося...

Серед матеріалів на пошану А. Ю. Кримського в музейній колекції є й поштові конверти, які випускалися до певних ювілейних дат. Ця збірка поповнилася ще двома конвертами, випущеними в Пермі в 1970 та 1991 рр.⁵

Значну частину переданої колекції становлять фотоматеріали – 43 одиниці збереження. Найбільша кількість – 23 одиниці – це родинні фото, зроблені переважно під час перебування Агатангела Юхимовича у Звенигородці. Найцікавішим і таким, що має найбільше музейне значення, є оригінальне чорно-біле фото початку 1930-х рр., на якому зображена мати прийомного сина А. Кримського Олександра Каштанова із, власне, сином Миколкою⁶. Решта – це чорно-білі фотокопії, зроблені Володимиром Михайловичем з оригіналів у період, коли він активно досліджував життя і творчість свого земляка. Серед них – портретні фото батьків ученого Юхима Степановича та Аделаїди Матвіївни, сестер Марії та Ганни, брата Юхима і його дружини Марії, їхнього сина Бориса, а також фото родинного будинку, могили Юхима Степановича тощо. 15 фото – це зображення Агатангела Кримського (портретні та на природі). Цікавими є портретне фото Миколи Левченка, учня і помічника академіка, та колективне фото членів Комісії для складання живої української мови ВУАН. Також привертає увагу фото, на якому зображений Агатангел Юхимович зі своїм прийомним сином Миколкою. А ще маємо оригінальну світлину, передану Володимирові Михайловичу Миколою Кримським, на якій він зображений зі своєю дружиною Анною⁷.

Багаторічна копітка праця Володимира Михайловича Хоменка з дослідження та збереження спадку А. Ю. Кримського відображена в листах, які він також передав ВКМ. Загалом було передано 55 листів від приватних осіб та установ, з якими В. Хоменко листувався упродовж кінця 1960-х – початку 2000-х рр. Це листування з родичами академіка, його колегами та представниками державних установ, дослідниками тощо. Теми листів залежать від адресантів. Тобто з листів від родичів ми отримуємо інформацію про особисте життя Агатангела Юхимовича, його родинні стосунки, родинний будинок у Звенигородці тощо; листи колег, за невеликим винятком, присвячені науковій діяльності вченого; листування з державними установами стосується збереження наукового спадку та вшанування пам'яті академіка Кримського.

Отож серед переданих маємо 23 листи від родичів академіка. Розпочавши у Звенигородці свою краєзнавчу і дослідницьку діяльність, спрямовану найперше на збереження будинку Кримських, відкриття там меморіального музею та на вшанування пам'яті академіка, В. Хоменко цілком логічно шукав контактів з родиною. Найтриваліше листування Володимир Михайлович мав із племінницею Агатангела Кримського, донькою його сестри Ганни – Наталією Григорівною Іванець. Усього збереглося 15 її листів, які датуються 1971–1975 рр.⁸ У цих листах Надія Григорівна розповідає досліднику про родину Кримських, взаємини Агатангела Юхимовича з сестрами Марією та Ганною, братом Юхимом, його дружиною Марією Фердинандівною і сином Павлом. Саме ці листи пояснюють велику прив'язаність Агатангела

Юхимовича до Миколи Левченка. За твердженням Наталії Григорівни, академік, не маючи власної сім'ї і дітей, був надзвичайно прив'язаний до племінника Бориса. Смерть Бориса підкосила А. Кримського, адже він втратив дуже близьку людину. Приблизно тоді ж при академії з'явився Микола Левченко, який чимось нагадував академіку племінника, а тому він і зацікавився юнаком. Свої роздуми про Миколу Левченка Н. Іванець висловлює і в інших листах, розповідаючи про своє з ним знайомство, історію його працевлаштування в академії. Розповідаючи про заслання Миколи, Наталія Григорівна радить за деталями звернутися до Марії Данилівни Дем'янчук, дружини репресованого мовознавця та діалектолога, учня А. Ю. Кримського Василя Климентійовича, з яким Микола відбував покарання.

Коли вивчаєш листи Наталії Григорівни Іванець, стає зрозуміло, що її мати Ганна і вона сама мали дуже близькі стосунки з Агатангелом Юхимовичем, попри те що свого часу Ганна наперекір батьківській волі вийшла заміж за Григорія Іванця і вся родина фактично перестала з нею спілкуватися. У шлюбі Ганна дуже страждала від чоловіка-тирана, просила Агатангела Юхимовича допомогти з розлученням. За словами Наталії, дядько відмовив, але морально підтримував сестру і племінницю. Вона засвідчила, що в молоді роки відпрацьовувала в академії, допомагала разом з іншими студентами впорядковувати бібліотеку тощо. Отже, вона була знайома з оточенням академіка Кримського, а тому в деяких її листах до В. Хоменка йдеться про його колег і учнів – Павла Лозієва, Всеволода Ганцова, Олександра Плевака, Ганну Кухаренко, Тауфіка Кезму і його дружину Ольгу та інших. В одному з листів Наталія Григорівна, зокрема, наголошує на ролі Володимира Хоменка у справі помертної реабілітації Миколи Левченка. Останні листи датовані 1975 р. З нащадками Наталії Григорівни Володимир Хоменко зв'язку не підтримував, і про їхню долю йому нічого не відомо.

Володимир Михайлович також передав кілька листів прийомного сина академіка – Миколи Агатангеловича Кримського, з яким дослідник листувався упродовж 1996–1998 рр.⁹ Адресант розповідає, як у післявоєнний час разом з дядьком Юхимом Юхимовичем впорядковував могили батьків А. Кримського, торкається долі окремих жителів Звенигородки, які були членами ОУН, і спростовує інформацію про їхню співпрацю з німцями в роки Другої світової війни, розповідає про родину і свою матір Олександру Каштанову. Але темою більшості листів є доля будинку Кримських у Звенигородці. Микола Агатангелович дуже емоційно і з образою писав про занедбаність будинку, і навіть більше – його втрату, обурювався, що зі Звенигородського краєзнавчого музею пропали оригінальні речі і документи А. Кримського, а залишилися тільки копії. Микола Кримський також згадував історика, сходознавця, професора, засновника і першого директора Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського Омеляна Прицака (негативно), обурювався публікацією в “Київських відомостях” матеріалу Соломії Павличко і засуджував її “копання в брудній сімейній білизні Кримських”. Також він категорично був проти перенесення могили Юхима Степановича Кримського та облаштування у Звенигородці символічної могили Агатангела Кримського, що активно обговорювалося у Звенигородці в другій половині 1990-х рр.

За словами Володимира Михайловича, Микола Агатангелович був дуже порядною людиною, переймався долею родинного будинку та науковою спадщиною свого названого батька, важко переживав руйнацію будинку і непрофесійність місцевої влади та місцевих музейників.

Власне, життєвий шлях Миколи Агатангеловича, історію його родини – матері Олександри Каштанової, дружини та доньок – детально описано в листі його доньки Євгенії Шарапової до В. Хоменка, у якому вона також повідомила і про смерть свого батька. Нашадки Миколи Кримського особисто не застали нікого з родини Кримських, ні з ким не спілкувалися. І сам В. Хоменко не підтримував з ними

зв'язків, бо, за словами Володимира Михайловича, “це вже чужі люди Агатангелу Юхимовичу”.

Тривалий час ім'я академіка Кримського було в числі ворогів, а після його по-смертної реабілітації поступово почало повертатися з небуття. На малій батьківщині, у Звенигородці, Володимир Хоменко фактично був одним з перших, хто почав відроджувати пам'ять про видатного земляка. Йому доводилося по крупинках збирати інформацію, тому так було важливо, коли у своїх листах племінниця Агатангела Кримського Наталія Іванець час від часу давала Володимирові Михайловичу адреси колег і учнів академіка, з якими сама була знайома та підтримувала зв'язок. Зважаючи на те що дослідник активно займався збереженням наукової та життєвої спадщини А. Ю. Кримського, досліджував історію родини, для нього це була дуже добра послуга. На сьогодні збереглося 19 листів. 1965 роком датовані три листи літературознавця та фольклориста, наукового співробітника ВУАН часів А. Кримського Павла Миколайовича Попова¹⁰. У них ішлося про наукову діяльність Миколи Левченка під керівництвом А. Кримського і дослідження академіка “Звенигородщина”.

У колекції Володимира Михайловича також зберігається два листи етнографа Всеволода Дашкевича, у яких той переповідає В. Хоменку свідчення сучасників академіка про нього. Серед них – спогади видатних українських діячів літератури і мистецтва Рильського, Коцюбинського, Сосюри, Козланюка, Курбаса, Білецького¹¹.

Упродовж 1972–1974 рр. Володимир Михайлович листувався з учнем, а потім і колегою А. Кримського іраністом, тюркологом Павлом Никифоровичем Лозієвим¹². У своїх листах Павло Никифорович розповідав про знайомство і дружбу з Агатангелом Юхимовичем, згадував, як допоміг А. Кримському перевезти бібліотеку з Москви до Києва, ділився враженнями про родину Кримських, розмірковував про конфлікт між А. Кримським і М. Грушевським. П. Лозієв детально описував роботу харківської комісії, яка в 1932–1933 рр. перевіряла АН. За його словами, керував перевіркою такий собі Абрамович – людина негідна. Тоді було закрито кабінет арабо-іранської та турецької філології. Через це не вийшло кілька робіт А. Кримського та П. Лозієва. Адресант обурювався, що А. Кримського засудили, а реабілітувавши, не надали посмертно Героя Праці. Був стурбований, що в Києві після цього не було жодної інституції зі сходознавства.

Листи Павла Лозієва викликали особливе зацікавлення, оскільки племінниця А. Кримського Наталія Іванець відгукувалася про нього доволі неприязно, зазначала, що Агатангел Юхимович свого часу помилився і шкодував, бо з Лозієва “видався безтолковий учень”, а потім і “нікудишній вчений”. Була надія, що, прочитавши листи, можна зрозуміти для себе, чому вона так висловлювалася. Листи це питання залишили без відповіді. Але привернуло увагу інше – Павло Никифорович, а особливо його дружина (вона часто писала листи від імені П. Лозієва) чи не в кожному листі наголошували на тому, що А. Ю. Кримський вітав встановлення радянської влади, всіляко підтримував її і, власне, у 1918 р. переїхав з Москви до Києва, аби тут будувати країну рад. Таке запопадливе ставлення адресанта до радянської влади можна пояснити лише одним – страхом, оскільки в 1933 р. він теж був заарештований, висланий до Таджикистану, де й продовжив жити навіть після реабілітації в 1956 р.

Про наукову спадщину академіка Кримського, його учня Миколу Левченка та прийомного сина Миколу Кримського йдеться в листах співробітників Агатангела Юхимовича – історика економіки Олександра Плевака, мовознавця, наукового співробітника ВУАН Всеволода Ганцова, секретарки-друкарки ВУАН Марії Дем'янчук (дружина репресованого мовознавця Василя Дем'янчука).

Ще одна частина листування Володимира Хоменка стосується збереження наукової спадщини та вшанування пам'яті академіка Кримського. Тут маємо не лише листи від конкретних осіб, а й листи-відповіді певних установ на запити краєзнавця. Зокрема, про видання епістолярію А. Ю. Кримського, друк наукових монографій та статей, присвячених ученому, підготовку статті про нього до енциклопедії "Некрополь України" тощо йдеться в листах історика і джерелознавця Віталія Сарбея, письменника Михайла Кутинського, історикіні-арабістки Ірини Смілянської, завідувача відділу рукописів НБ імені В. Вернадського Миколи Візира, співробітниці Арабського кабінету Ленінградського відділення Інституту народів Азії АН СРСР Л. Ніколаєвої, історика Казимира Гурницького.

Серед цих листів варто виокремити лист татарського вченого, бібліографа Абрара Карімулліна з перекладом статті з кримськотатарської газети "Терджиман" про візит А. Ю. Кримського до Бахчисарая у вересні 1915 р. та коментарем ученого¹³. До листа адресант також вклав фотокопію цієї статті.

Ще кілька листів – це офіційні відповіді установ на запити В. М. Хоменка. Зокрема, це Постанова Бюро Президії АН УРСР від 6.03.1969 р. "Про утворення комісії по науковій спадщині академіка А. Ю. Кримського"¹⁴, відповідь Президії Верховної Ради СРСР про те, що А. Кримському був вручений орден Трудового Червоного Прапора за № 7440¹⁵. У своєму прагненні організувати меморіальний музей у родинному будинку Кримських Володимир Михайлович свого часу звертався і до місцевої влади, яка своєю чергою надсилала відповідні запити до різних організацій. Отже, у колекції також маємо відповідь секретаря Правління Спілки письменників України Павла Загребельного на звернення Звенигородського райкому КП України щодо створення у Звенигородці музею А. Ю. Кримського, датовану 3.03.1967 р.¹⁶

В. Хоменко використовував будь-яку нагоду, аби достукатися до влади в питанні збереження життєвої та творчої спадщини Агатангела Кримського. Прикладом цього є його лист-звернення як директора Звенигородського народного краєзнавчого музею імені Т. Г. Шевченка від 1 серпня 1971 р. до голови Звенигородської міської ради трудящих М. М. Павленка¹⁷. У ньому йдеться про візит до музею групи екскурсантів – учителів з Володимира-Волинського, які приїхали у Звенигородку, аби вшанувати пам'ять академіка Кримського, і були надзвичайно вражені занедбаним станом будинку Кримських, про що й написали в музейній Книзі відгуків. До того ж ця подія – ще одна ниточка, що поєднує Волинь і Звенигородку та стосується А. Кримського.

Висновки

Проаналізована тут колекція матеріалів про життя і творчість Агатангела Юхимовича Кримського, яку Волинському краєзнавчому музеєві передав Володимир Михайлович Хоменко, далеко не повна. Незважаючи на поважний вік, Володимир Михайлович продовжує працювати, впорядковує свої архіви і постійно передає у фонди музею матеріали, що стосуються А. Ю. Кримського. Очевидно, Володимир Михайлович має своє пояснення виявленій нам довірі і такій співпраці з музейною установою Волині. Ми ж лише зауважимо, що для нього наш край теж є близьким. Виявляється, тут (на Ківерцівщині) у 1944 р. загинув і похований його батько. На Волині В. Хоменко здобував освіту і деякий час працював. Також він був знайомий і листувався з волинським етнографом і музейником Олексою Ошуркевичем та просвітянином, багаторічним членом ОУН, збирачем шевченкіани Миколою Куделею.

Завдяки В. М. Хоменку фондова колекція матеріалів про академіка Кримського і далі поповнюється. Вже на час подання цього матеріалу ми отримали надзвичайно унікальні матеріали. Після детального вивчення й атрибутування результати також будуть оприлюднені.

- ¹ Мах П. Він мав сорок доріг. 1971 // ВКМ, інв. № КДФ–26909.
- ² Шкляр В. Агатангел і Марія: нечестиве кохання в блакитному інтер'єрі // Сучасність. 2004. № 4. С. 49–58. ВКМ, інв. № ДМ–74183.
- ³ Газета. Шевченків край. 9.01–14.01.1971 // ВКМ, інв. № КДФ–27155.
- ⁴ Газета. Шевченків край. 15.12.1990 // ВКМ, інв. № ДМ–74634.
- ⁵ Поштовий конверт. Советский ученый-востоковед и славяновед А. Е. Крымский. 1871–1941. Пермь, 1970 // ВКМ, інв. № ОМ–15080; Поштовий конверт. Український радянський учений, академік АН УРСР А. Ю. Кримський. 1871–1941. Перм, 1991 // ВКМ, інв. № ДМ–74635.
- ⁶ Фото. Олександра Семенівна Каштанова з сином Миколою Кримським. Київ, 1931–32 р. (?) // ВКМ, інв. № КДФ–26921.
- ⁷ Фото. Микола Кримський (прийманий син А. Ю. Кримського) з дружиною Анною. Миколаїв. Поч. 1980-х рр. // ВКМ, інв. № КДФ–27159.
- ⁸ Листи Іванець Н. Г. до Хоменка В. М. 1971–1975 рр. // ВКМ, інв. №№ КДФ–26872 – КДФ–26886.
- ⁹ Листи Кримського М. А. до Хоменка В. М. 1996–1998 рр. // ВКМ, інв. №№ КДФ–26887 – КДФ–26892.
- ¹⁰ Листи Попова П. М. до Володимира Михайловича Хоменка. 1965 р. // ВКМ, інв. №№ КДФ–26860 – КДФ–26862.
- ¹¹ Листи Дашкевича В. Я. до Хоменка В. М. 1970–1971 // ВКМ, інв. №№ КДФ–26906 – КДФ–26907.
- ¹² Листи Лозієва П. Н. до Хоменка В. М. 1972–1974 рр. // ВКМ, інв. №№ КДФ–26863 – КДФ–26871.
- ¹³ Лист Карімулліна Абрара до Хоменка В. М. 1972 р. // ВКМ, інв. № КДФ–27158.
- ¹⁴ Постанова Бюро Президії АН УРСР “Про утворення комісії по науковій спадщині академіка А. Ю. Кримського”. 6.03.1969 р. // ВКМ, інв. № КДФ–26912.
- ¹⁵ Відповідь Президії Верховної Ради СРСР про вручення А. Кримському ордена Трудового Червоного Прапора за № 7440. 1969 р. // ВКМ, інв. № КДФ–26910.
- ¹⁶ Відповідь секретаря Правління Спілки письменників України Павла Загребельного на звернення Звенигородського райкому КП України з приводу створення в Звенигородці музею А. Ю. Кримського. 3.03.1967 р. // ВКМ, інв. № КДФ–26913.
- ¹⁷ Лист директора Звенигородського народного краєзнавчого музею імені Т. Г. Шевченка до голови Звенигородської міської Ради трудящих М. М. Павленка. 1 серпня 1971 р. // ВКМ, інв. № КДФ–27157.

ЛІТЕРАТУРА

- Бібліографічний покажчик писаннів академіка А. Е. Кримського.** Київ, 1926.
- Білецький Ф.* Вибір Володимира Хоменка // **Вісті Черкащини.** 03.10.2018. URL: <https://viche.ck.ua/zvenigorodshhina/vybir-volodymyra-homenka/> (дата звернення: 20.03.2023).
- Білецький Ф. Ф.* **Звенигородський дивак.** Звенигородка, 2006.
- Білик В.* “Українець за свідомим вибором”: життя і науковий доробок Агатангела Кримського у документах та матеріалах Волинського краєзнавчого музею // **Волинь філологічна: текст і контекст.** Вип. 33. 2022.
- Білик В. А.* Агатангел Кримський і Волинь: огляд наукових заходів з нагоди 150-річчя від дня народження вченого) // **Східний світ,** 2021, № 2. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.203>
- Білик В., Бірюліна О.* Найкращий кримський подарунок Україні: виставковий проект Музею історії Луцького братства з нагоди 150-річного ювілею А. Ю. Кримського // **Агатангел Кримський і Волинь:** матеріали Всеукраїнського круглого столу, приуроченого до 150-річчя від дня народження Агатангела Кримського та 150-річчя від дня народження Лесі Українки (28 січня 2021 р., м. Луцьк) / упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силук. Луцьк, 2021.
- Білик В. А., Бірюліна О. А.* Матеріали про життя і творчість А. Ю. Кримського у фондах Волинського краєзнавчого музею. Каталог-довідник // **Волинський музей: історія і сучасність.** Вип. 4. Луцьк, 2009.
- Гордєєв В.* **Незвичайна поява серед українців. Розвідка про Агатангела Кримського.** Тальне, 2019.

Гурницький К. І. **Исторические взгляды А. Е. Крымского**. Автореферат дисс. на соискание ученой степени к. и. н. Киев, 1970.

Гурницький К. І. **Кримський як історик**. Київ, 1971.

Кримський Ю. С. **Хроніка провінційного життя: твори** / [упоряд. В. Ф. Мицик]. Київ, 2018.

Наріжна О. Будинок з біографією // **Шевченків край**, 2019a, 22 лют. (№ 14–15).

Наріжна О. Будинок з біографією // **Шевченків край**, 2019b, 1 берез. (№ 16–17).

Нечай М. Краєзнавчий пошук Володимира Хоменка // **Вісті Черкащини**. 30.11.2019. URL: <https://viche.ck.ua/zvenigorodshhina/kraeznavchuj-poshuk-volodymyra-homenka/> (дата звернення: 13.03.2023).

Огнева О. Д., Бірюліна О. А., Білик В. А. Спадщина Агатангела Кримського у фондах Волинського краєзнавчого музею // **Агатангел Кримський: учений, письменник, українець**. Луцьк, 2007.

Павличко С. **Націоналізм. Сексуальність. Орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського**. Київ, 2001.

Романова О. Архів Агатангела Кримського в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України // **Український археографічний щорічник**. Вип. 23/24 (26/27). 2020.

Хоменко В. М. **Кримський**. Київ, 2013.

Хоменко В. **Агатангел Кримський, якого знаємо**. Київ, 2019.

Хоменко В. **Довкола Агатангела Кримського**. Київ, 2021a.

Хоменко В. М. **Рік Агатангела Кримського**. Київ, 2021b.

REFERENCES

Bibliografichnyy pokazhchyk pysanniv akademika A. E. Kryms'koho (1926), Ukrayins'ka Akademiya Nauk, Kyiv. (In Ukrainian).

Bilets'kyu F. (2018), "Vybir Volodymyra Khomenka", *Visti Cherkashchyny*, October 3, available at: <https://viche.ck.ua/zvenigorodshhina/vybir-volodymyra-homenka/> (accessed March 20, 2023). (In Ukrainian).

Bilets'kyu F. F. (2006), *Zvenyhorods'kyi dyvak*, Zvenyhorods'ke KVPP, Zvenyhorodka. (In Ukrainian).

Bilyk V. (2022), "Ukrayinets' za svidomym vyborom": zhyttya i naukovyy dorobok Ahatanhela Kryms'koho u dokumentakh ta materialakh Volyns'koho kraeznavchoho muzeyu", *Volyn' filolohichna: tekst i kontekst*, Vol. 33, pp. 113–126. (In Ukrainian).

Bilyk V. A. (2021), "Ahatanhel Kryms'kyi i Volyn': ohlyad naukovykh zakhodiv z nahody 150-richchya vid dnya narodzhennya vchenoho", *Shidnij svit*, No. 2, pp. 203–207. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.203>

Bilyk V. and Biryulina O. (2021), "Naykrashchyy kryms'kyi podarunok Ukrayini: vystavkovyy proyekt Muzeyu istoriyi Luts'koho bratstva z nahody 150-richnoho yuvileyu A. Yu. Kryms'koho", in *Ahatanhel Kryms'kyi i Volyn': materialy Vseukrayins'koho kruhloho stolu, pryurochenoho do 150-richchya vid dnya narodzhennya Ahatanhela Kryms'koho ta 150-richchya vid dnya narodzhennya Lesi Ukrayinky (28 sichnya 2021 r., m. Luts'k)*, Compl. by P. S. Oleshko, N. M. Ko and A. M. Sylyuk, Volyns'kyi IPPO, Lutsk, pp. 105–110. (In Ukrainian).

Bilyk V. A. and Biryulina O. A. (2009), "Materialy pro zhyttya i tvorchist' A. Yu. Kryms'koho u fondakh Volyns'koho kraeznavchoho muzeyu. Kataloh-dovidnyk", *Volyns'kyi muzey: istoriya i suchasnist'*, Vol. 4, pp. 62–67. (In Ukrainian).

Hordyeyev V. (2019), *Nezvychayna poyava sered ukrayintsiv. Rozvidka pro Ahatanhela Kryms'koho*, Zelenyy svit, Talne. (In Ukrainian).

Hurnyts'kyu K. I. (1971), *Kryms'kyi yak istoryk*, Naukova dumka, Kyiv. (In Ukrainian).

Gurnitskiy K. I. (1970), *Istoricheskiye vzglyady A. E. Krymskogo*, Avtoreferat diss. na soiskaniye uchenoy stepeni k. i. n., Institut istorii AN USSR, Kyiv. (In Russian).

Kryms'kyu Yu. S. (2018), *Khronika provintsynoho zhyttya: tvory*, Compl. by V. F. Mytsyk, KVITs, Kyiv. (In Ukrainian).

Narizhna O. (2019a), "Budynok z biohrafyeyu", *Shevchenkiv kray*, February 22 (№ 14–15), p. 4. (In Ukrainian).

Narizhna O. (2019b), "Budynok z biohrafyeyu", *Shevchenkiv kray*, March 1 (№ 16–17), p. 3. (In Ukrainian).

Nechay M. (2019), “Krayeznavchyy poshuk Volodymyra Khomenka”, *Visti Cherkashchyny*, November 30, available at: <https://viche.ck.ua/zvenigorodshhina/krayeznavchyy-poshuk-volodymyra-homenka/> (accessed March 13, 2023). (In Ukrainian).

Ohnyeva O. D., Biryulina O. A. and Bilyk V. A. (2007), “Spadshchyna Ahatanhela Kryms’koho u fondakh Volyns’koho krayeznavchoho muzeyu”, in *Ahatanhel Kryms’kyu: uchenyy, pys’mennyk, ukrajinets’*, Volyns’ka knyha, Lutsk, pp. 96–106. (In Ukrainian).

Pavlychko S. (2001), *Natsionalizm. Seksual’nist’. Oriyentalizm. Skladnyy svit Ahatanhela Kryms’koho*, Osnovy, Kyiv. (In Ukrainian).

Romanova O. (2020), “Arkhiv Ahatanhela Kryms’koho v Instytuti skhodoznavstva im. A. Yu. Kryms’koho NAN Ukrayiny”, *Ukrayins’kyu arkheohrafichnyy shchorichnyk*, Vol. 23/24 (26/27), pp. 126–145. (In Ukrainian).

Khomenko V. M. (2013), *Kryms’kyu*, Art Ekonomi, Kyiv. (In Ukrainian).

Khomenko V. (2019), *Ahatanhel Kryms’kyu, yakoho znayemo*, Art Ekonomi, Kyiv. (In Ukrainian).

Khomenko V. (2021a), *Dovkola Ahatanhela Kryms’koho*, Art Ekonomi, Kyiv. (In Ukrainian).

Khomenko V. M. (2021b), *Rik Ahatanhela Kryms’koho*, Art Ekonomi, Kyiv. (In Ukrainian).

В. А. Білик

**Дорогами академіка Агатангела Кримського:
співпраця Волинського краєзнавчого музею і Володимира Хоменка
в питанні збереження спадщини вченого**

Стаття присвячена збереженню наукової та життєвої спадщини Агатангела Юхимовича Кримського. Зокрема, розглядається історія формування фондової колекції матеріалів про вченого у Волинському краєзнавчому музеї. Науковці музею не лише зберігають, а й популяризують спадщину академіка, адже місцем його народження було волинське місто Володимир. Формування фондової колекції розпочалося на початку 1970-х рр., і на 2020 р. вона налічувала близько 160 експонатів – оригінальні фото, прижиттєві видання, матеріали на пошану вченого, копії фото та документів. Однак в останні роки колекція істотно поповнилася новими експонатами завдяки співпраці музею зі звенигородським істориком та краєзнавцем, багаторічним дослідником життя і творчості А. Кримського Володимиром Михайловичем Хоменком. Між працівниками музею та Володимиром Михайловичем триває уже кількарічне листування. За ці роки дослідник передав у фонди музею понад сто предметів музейного значення – прижиттєве видання бібліографії академіка Кримського; перевидання його праць і творів його батька Юхима Кримського; книги, присвячені життю і науковому спадку вченого; свої власні дослідження; документи, які засвідчують багаторічну працю В. Хоменка зі збереження пам’яті про вченого та його спроби відкрити в родинному будинку Кримських у Звенигородці меморіальний музей; фото, які стосуються життя і творчості академіка. Важливу частину переданої колекції становить листування Володимира Хоменка з рідними, учнями та колегами Агатангела Кримського. У запропонованій статті подано огляд та аналіз цих матеріалів, дано коротку характеристику листуванню, виокремлено основні тематичні блоки, на які умовно можна розділити колекцію листів.

Завдяки В. Хоменку фондова колекція збільшилася майже вдвічі, що дасть змогу волинським музейникам гідно популяризувати ім’я Агатангела Кримського. На час подання цього матеріалу В. Хоменко продовжує впорядковувати свій архів з метою передачі матеріалів про А. Кримського Волинському краєзнавчому музею, а отже, можна сподіватися на продовження цієї публікації в наступних номерах.

Ключові слова: Агатангел Кримський; Володимир Хоменко; Волинський краєзнавчий музей; документи; книги; листи; фондова колекція; фото

Стаття надійшла до редакції 1.05.2023